

บทที่ 2

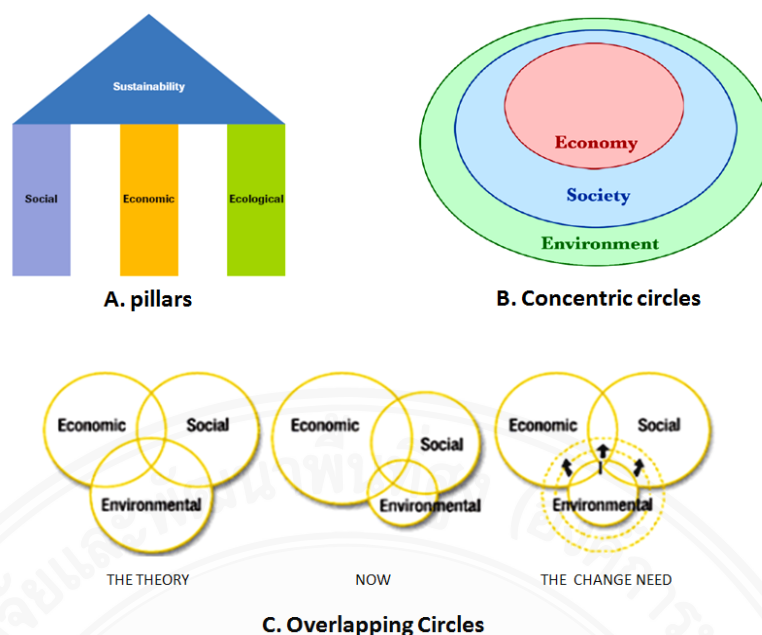
เอกสารที่เกี่ยวข้อง

เพื่อให้เกิดความเข้าใจในกรอบแนวคิดของโครงการวิจัยเชิงปฏิบัติการพัฒนาชุมชนต้นแบบ โครงการหลวงเพื่อให้คนอยู่อาศัยร่วมกับป่าไม้และสิ่งแวดล้อมได้อย่างยั่งยืน จึงต้องสร้างความเข้าใจในเรื่องต่างๆ ที่เกี่ยวข้องเป็นพื้นฐานในเบื้องต้น ดังต่อไปนี้

1. การพัฒนาอย่างยั่งยืน (sustainable development)

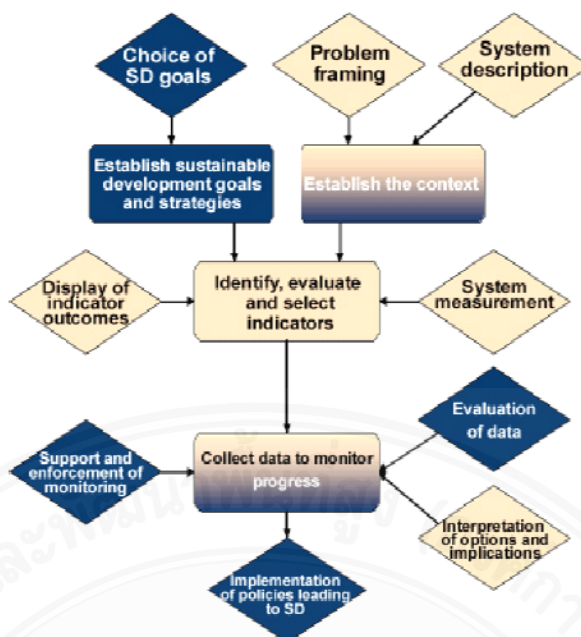
คณะกรรมการเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืนของสหประชาชาติ ได้ให้นิยามของการพัฒนาอย่างยั่งยืน ไว้ว่า “คือการพัฒนาที่สนองต่อความต้องการของคนในรุ่นปัจจุบัน โดยไม่ส่งผลกระทบต่อสมรรถภาพในการตอบสนองความต้องการของคนรุ่นต่อไปในอนาคต” (United Nations, 1987)

ในปี พ.ศ.2535 ได้มีการประชุมว่าด้วยสิ่งแวดล้อมและการพัฒนา (UN Conference on Environment and Development; UNCED) ณ กรุงริโอ เดอ จาเนโร ประเทศบราซิล ในการประชุมครั้งนี้ประเทศไทยได้ร่วมลงนามพร้อมกับประเทศสมาชิกสหประชาชาติทั้งหมด 178 ประเทศ เพื่อรับรอง “ปฏิญญาริโอ” ว่าด้วยสิ่งแวดล้อมและการพัฒนา (Rio Declaration on Environment and Development) และ “แผนปฏิบัติการ 21” (Agenda 21) ซึ่งเป็นแผนแม่บทเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืนของโลก โดยครอบคลุมการพัฒนาที่สมดุลทั้ง 3 ด้าน ประกอบด้วย ด้านเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม ทั้งนี้มีหลายหน่วยงานได้นำเสนอแนวทางในการเชื่อมโยงมติดังกล่าวหลากหลายรูปแบบ โดยมีการพัฒนาแนวคิดใน 3 รูปแบบหลัก ได้แก่ รูปแบบที่มีองค์ประกอบทั้ง 3 มิติเป็นเสารองรับการพัฒนาที่ยั่งยืน (Pillars model) รูปแบบที่มีการซ้อนทับกันของจุดศูนย์กลางในแต่ละมิติ (Concentric circles model) โดยมีมิติของสิ่งแวดล้อมครอบคลุมมิติของสังคมและมิติเศรษฐกิจไว้ด้านใน บนแนวความคิดที่ว่า มิติสังคมเป็นส่วนหนึ่งและดำเนินกิจกรรมโดยอาศัยทรัพยากรที่มีอยู่ในมิติสิ่งแวดล้อม และมิติเศรษฐกิจเกิดขึ้นมาจากกิจกรรมของมิติสังคม และรูปแบบที่มีการซ้อนทับกันของแต่ละมิติ (Interlocking circles model) โดยการพัฒนาที่ยั่งยืนจะเกิดขึ้นในพื้นที่ที่มีการซ้อนทับกันของทั้ง 3 มิติ ซึ่งรูปแบบสุดท้ายถูกประยุกต์ใช้เป็นกรอบการดำเนินงานของ IUCN ในการเพิ่มระดับความสมดุลระหว่างองค์ประกอบของระบบทั้ง 3 มิติ เพื่อนำไปสู่การพัฒนาอย่างยั่งยืนในช่วงปี พ.ศ. 2548 – 2551 ที่ผ่านมา (IUCN, 2006) ดังแสดงในภาพที่ 1

ภาพที่ 1 กรอบแนวคิดการพัฒนาอย่างยั่งยืนในบริบทของการเกิดความสมดุลระหว่างมิติสิ่งแวดล้อม สังคม และเศรษฐกิจ (IUCN, 2006)

ทั้งนี้การดำเนินงานเพื่อสร้างการพัฒนาอย่างยั่งยืนในพื้นที่ต่างๆ จำเป็นต้องมีกรอบการดำเนินงานที่ชัดเจน ซึ่งประกอบด้วย การสร้างวัตถุประสงค์การพัฒนาโดยอาศัยผลจากกระบวนการวิเคราะห์ระบบพื้นที่ (site system analysis) ซึ่งนิพนธ์ (2549) ได้กล่าวไว้ว่า การวิเคราะห์ระบบ คือ การใช้หลักการร่วมกันหลายฝ่าย หลายสาขา หลายหลักการ ในการที่จะทราบถึงสถานการณ์ขององค์ประกอบ โครงสร้าง กระบวนการทำงาน และการเปลี่ยนแปลงภายในระบบ ทั้งนี้เพื่อที่จะได้หาข้อยุติร่วมกันระหว่างผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง และหาแนวทางแก้ไขให้คงไว้ซึ่งสภาพสมดุลของระบบให้มากที่สุด ทั้งนี้จากหลักการดังกล่าวการวิเคราะห์ระบบจะทำให้ทราบถึงศักยภาพและสถานภาพของพื้นที่ พร้อมทั้งจุดแข็ง-จุดอ่อน/ประเด็นปัญหาของพื้นที่ที่จะดำเนินการพัฒนา โดยอาศัยการคัดเลือกดัชนีที่มีความเหมาะสมและสามารถชี้วัดสถานภาพของระบบได้อย่างแท้จริง จากนั้นดำเนินการสร้างแผนการพัฒนาพื้นที่โดยการบูรณาการผลการวิเคราะห์พื้นที่ข้างต้น ร่วมกับองค์ความรู้ทั้งในส่วนของภูมิปัญญาดั้งเดิมและเทคโนโลยีด้านต่างๆ รวมทั้งนโยบายทั้งในระดับโลก ระดับภูมิภาค ระดับประเทศ และระดับท้องถิ่น โดยอาศัยกระบวนการมีส่วนร่วมของผู้ที่เกี่ยวข้องทุกฝ่าย (stakeholder) ทั้งในส่วนของชุมชน หน่วยงาน และองค์กรที่เกี่ยวข้อง เพื่อให้ได้แผนการพัฒนาพื้นที่ที่มีประสิทธิภาพในการดำเนินการและได้รับการยอมรับจากทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง พร้อมทั้งดำเนินการสร้างดัชนีชี้วัดสำหรับการติดตามผลการดำเนินงานตามแผนที่ได้วางไว้ (sustainable developing plan monitoring indexes) เพื่อใช้ในการพัฒนาและปรับปรุงแผนให้มีความสอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงของบริบทต่างๆ แล้วนำไปสู่การพัฒนาพื้นที่อย่างยั่งยืนของพื้นที่ต่อไป ดังที่ Zeijl-Rozema and Pim (2010) ได้เสนอแนวคิดในการใช้นโยบายและองค์ความรู้ทางด้านวิทยาศาสตร์ในการติดตามตรวจสอบการดำเนินงานในขั้นตอนต่างๆ ของแผนการพัฒนาอย่างยั่งยืนในภาพที่ 2

ภาพที่ 2 การประยุกต์ใช้นโยบายและองค์ความรู้ทางด้านวิทยาศาสตร์ในการติดตามตรวจสอบกระบวนการดำเนินงานตามแผนการพัฒนาอย่างยั่งยืน
ที่มา: Zeijl-Rozema and Pim (2010)

2. การประยุกต์หลักการพัฒนาอย่างยั่งยืน

หลังจากการนำเสนอแนวคิดการพัฒนาอย่างยั่งยืน (sustainable development) โดยองค์การสหประชาชาติ ประเทศสมาชิกโดยหน่วยงานและองค์กรต่างๆ ได้มีการนำเสนอแนวคิดการพัฒนาพื้นที่ที่มีความสอดคล้องกับหลักการดังกล่าวหลากหลายแนวทางตามความสอดคล้องกับเอกลักษณ์ด้านภูมิศาสตร์และวัฒนธรรมของท้องถิ่น ดังสามารถแสดงตัวอย่างแนวคิดดังต่อไปนี้

2.1 ซาโตยามา: วิถีปฏิบัติของชุมชนที่อาศัยอยู่ร่วมกับธรรมชาติอย่างยั่งยืน (Satoyama initiative)

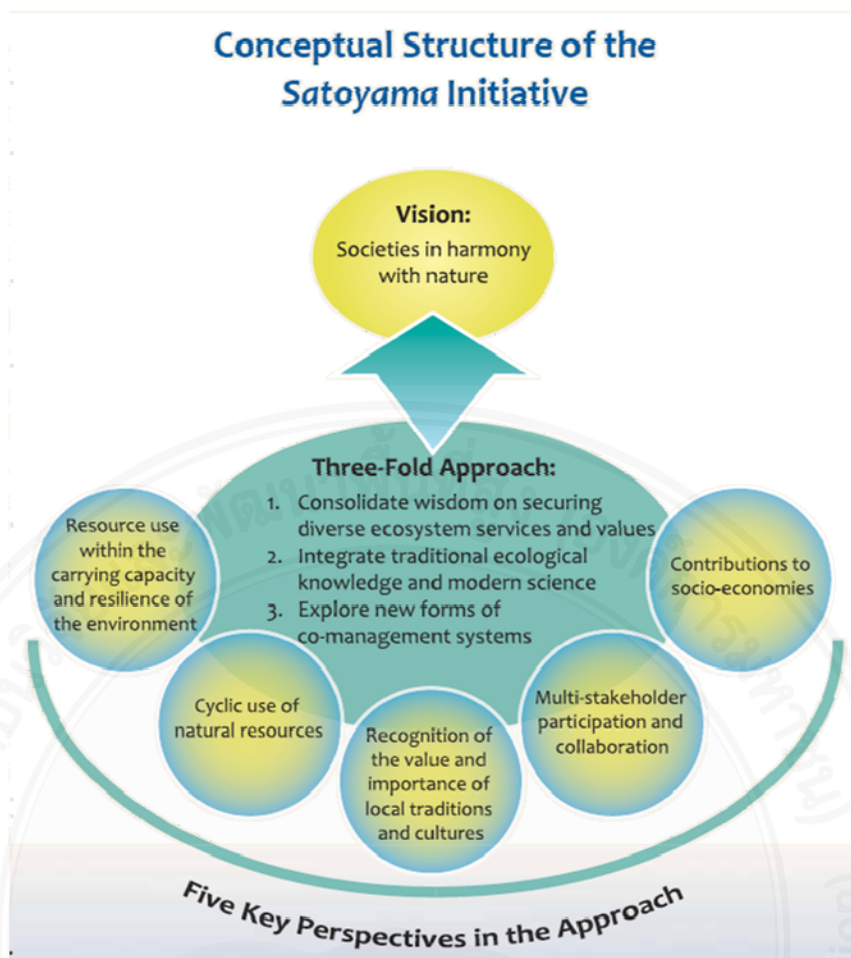
ซาโตยามาเป็นคำที่ใช้เรียกวิถีชีวิตภายใต้ภูมิทัศน์ที่เป็นเอกลักษณ์แบบหนึ่งในประเทศญี่ปุ่น (Satoyama landscape) ความหมายตามรูปคำของซาโตยามา คือ หมู่บ้านหรือชุมชน (Sato) บนภูเขา (Yama) แต่ความหมายที่แท้จริงของซาโตยามาเน้นถึงพื้นที่ที่มีรูปแบบการใช้ประโยชน์ที่ดินและทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนบนภูเขาอย่างยั่งยืน โดยมีลักษณะการตั้งถิ่นฐานและวิถีชีวิตที่กลมกลืนกับธรรมชาติ ในปัจจุบันประเทศญี่ปุ่นมีพื้นที่ในรูปแบบซาโตยามาครอบคลุมร้อยละ 40 ของพื้นที่ทั้งประเทศ

ระบบวนเกษตร (agroforestry) ถือได้ว่าเป็นรูปแบบการใช้พื้นที่ที่มีความคล้ายกับภูมิทัศน์แบบซาโตยามา เนื่องจากเป็นรูปแบบที่มีใช้พื้นที่ในการปลูกพืชเกษตรผสมกับไม้ยืนต้นและไม่ใช้สอยต่างๆ เช่น นาข้าว ป่าไม้/สวนป่า แปลงพืชผัก สวนผลไม้ สวนรอบบ้าน (home garden) เป็นต้น ซึ่งในบางพื้นที่อาจมีการปลูกพืชหลายชนิดบนพื้นที่เดียวกันทำให้ปรากฏเป็นภูมิทัศน์คล้ายแบบซาโตยามา (Satoyama-like landscape) ในประเทศไทยมักพบภูมิทัศน์ดังกล่าว

บริเวณพื้นที่ภาคเหนือ โดยเฉพาะในบริเวณพื้นที่ชุมชนชาวกะเหรี่ยงและลัวะบนพื้นที่สูงทางภาคเหนือของประเทศไทย (ธวัชชัย, 2554)

ชาโตยามาเป็นภูมิทัศน์แบบหุบเขาที่มีการจัดการพื้นที่อย่างยั่งยืน ก่อให้เกิดสมดุลของระบบนิเวศและรักษาความหลากหลายทางชีวภาพ (biodiversity) ซึ่งเป็นแหล่งให้บริการจากระบบนิเวศ (Ecological services) ที่สำคัญ ทำให้ชุมชนสามารถใช้ประโยชน์จากทรัพยากรได้อย่างต่อเนื่อง โดยมีหลักการในการพัฒนาพื้นที่ให้เป็นภูมิทัศน์แบบชาโตยามาอยู่ 3 ส่วน ได้แก่ ส่วนของการรวบรวมภูมิปัญญาที่เกี่ยวข้องกับการรักษาความหลากหลายของคุณค่าและการบริการที่ได้จากระบบนิเวศ ส่วนของการบูรณาการองค์ความรู้ระหว่างภูมิปัญญาดั้งเดิมด้านการจัดการพื้นที่ของชุมชนกับเทคโนโลยีสมัยใหม่เพื่อสร้างนวัตกรรมสำหรับเป็นเครื่องมือในการดำเนินงานเพื่อบรรลุเป้าหมายของการพัฒนาที่ยั่งยืน และส่วนของการขยายองค์ความรู้ดังกล่าวไปสู่การปฏิบัติในวงที่กว้างขึ้นทั้งในระดับภูมิภาคและระดับโลก ทั้งนี้มีกรอบแนวคิดในการปฏิบัติสำหรับการใช้ประโยชน์และการจัดการทรัพยากรธรรมชาติเพื่อให้ชุมชนอาศัยอยู่ร่วมกับธรรมชาติอย่างยั่งยืน ดังแสดงในภาพที่ 3 และมีรายละเอียด ดังนี้

- 1) การใช้ทรัพยากรต้องคำนึงถึงขีดความสามารถในการรองรับได้ (carrying capacity) และความสามารถในการฟื้นตัวเอง (resilience) ของทรัพยากรธรรมชาติในระบบ
- 2) การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติแบบหมุนเวียน เพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุด และมีของเสียจากระบบการใช้ประโยชน์ทรัพยากรน้อยที่สุด
- 3) ศึกษาและทำความเข้าใจเกี่ยวกับคุณค่าและความสำคัญของภูมิปัญญาและวัฒนธรรมดั้งเดิมของท้องถิ่น
- 4) มีกระบวนการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและความสามารถในการทำหน้าที่ของระบบนิเวศแบบบูรณาการ โดยอาศัยกระบวนการมีส่วนร่วมระหว่างผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องทุกฝ่าย (stakeholder participation)
- 5) มีรูปแบบการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมอย่างยั่งยืน โดยมีเป้าหมายเพื่อลดความยากจน สร้างความมั่นคงทางด้านอาหาร มีวิถีชีวิตในแนวทางที่ยั่งยืน และส่งเสริมกระบวนการมีส่วนร่วมและความเข้มแข็งของชุมชน

ภาพที่ 3 กรอบแนวคิดวิถีปฏิบัติของชุมชนที่อาศัยอยู่ร่วมกับธรรมชาติอย่างยั่งยืนแบบซาโตยามา
ที่มา: Global Biodiversity Strategy Office Ministry of the Environment of Japan (2010)

สำนักความหลากหลายทางชีวภาพ สำนักนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม (สผ.) ได้กำหนดเกณฑ์ในการพิจารณาคัดเลือกพื้นที่ซาโตยามา ดังต่อไปนี้

เกณฑ์ทางด้านกายภาพ

เป็นป่าหุบเขาในเขตพื้นที่ภูเขา พื้นที่เพาะปลูก พื้นที่ชุ่มน้ำ นาข้าว หุบเขาหุบเขา ภูมิ รวมถึงทุ่งหญ้าที่ใช้เลี้ยงปศุสัตว์ และเขตที่อยู่อาศัยของประชาชนในเขตชนบท โดยระบบนิเวศทั้งหมดมีปฏิสัมพันธ์เชื่อมโยงกัน มีระบบการเพาะปลูกแบบผสมผสาน มีการใช้ประโยชน์จากที่ดินและระบบนิเวศในบทบาทที่หลากหลาย

เกณฑ์ทางด้านเศรษฐกิจสังคม

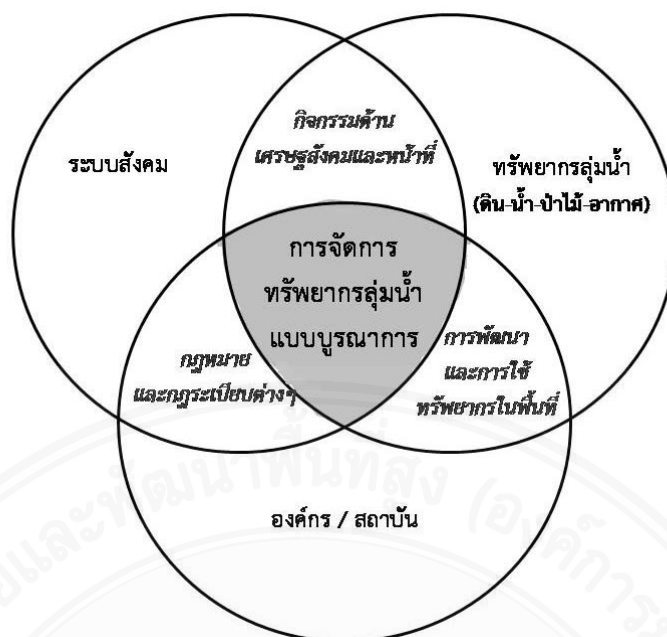
- กิจกรรมในพื้นที่มีส่วนช่วยเสริมสร้างความเข้มแข็งให้แก่ชุมชนและสังคมโดยรวม จากการให้ผลผลิตและบริการจากระบบนิเวศที่ยั่งยืนแก่ผู้คนมาเป็นเวลานาน
- วิถีปฏิบัติในการใช้ประโยชน์ที่ดินและการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืนที่ใช้ในพื้นที่ศึกษามีส่วนช่วยพัฒนาคุณภาพชีวิตของชุมชนและสังคมมนุษย์
- มีการอนุรักษ์หรือส่งเสริมให้มีการเก็บรักษาชนิดพันธุ์ที่ใช้ในการเกษตร

- มีหลักการแบ่งปันผลประโยชน์ และภาระหน้าที่ต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการใช้ประโยชน์ที่ดิน และการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน ให้แก่ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียกลุ่มอื่นๆ นอกจากชุมชนท้องถิ่น
 - มีกลไกเกี่ยวกับสิทธิในการถือครองที่ดิน ซึ่งเพิ่มพูนการใช้ประโยชน์ที่ดินและการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน
 - มีผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย และหน่วยงานรับผิดชอบ เช่น รัฐบาล ผู้เชี่ยวชาญ องค์กรพัฒนาเอกชน เป็นต้น
 - มีกระบวนการหลักในการตัดสินใจ ทั้งในระบบของทางการ (ภาคการเมือง) และระบบในแบบดั้งเดิมที่สืบทอดตามธรรมเนียมประเพณี รวมถึงบทบาทของสตรีและผู้สูงอายุ
- เกณฑ์ทางสิ่งแวดล้อม
- สร้างความสมดุลระหว่างการอนุรักษ์ความหลากหลายทางชีวภาพกับการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน
 - วิธีปฏิบัติในการใช้ประโยชน์ที่ดินและการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืนที่ใช้ในพื้นที่ศึกษามีส่วนช่วยสนับสนุนการแก้ไขปัญหาวิกฤตด้านพลังงาน และภาวะโลกร้อน
 - กิจกรรมในพื้นที่ มีส่วนช่วยสนับสนุนการนำทรัพยากรกลับมาใช้ใหม่ (reuse) และการรีไซเคิลวัสดุ/ทรัพยากรที่ใช้แล้ว รวมถึงระบบการใช้ประโยชน์ที่ดินในแบบหลายมิติ (multi-layered and mosaic pattern land use system)
 - เป็นพื้นที่ที่มีความหลากหลายทางชีวภาพ ระบบนิเวศ ชนิดพันธุ์ สิ่งมีชีวิตมีความเชื่อมโยงกันอย่างใกล้ชิด หรือมีความสำคัญต่อการใช้ประโยชน์และการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ มีชนิดพันธุ์สิ่งมีชีวิตที่เปราะบางและมีความเสี่ยง หรือกำลังถูกคุกคามจนใกล้สูญพันธุ์ และมีชนิดพันธุ์เฉพาะถิ่น

2.2 การจัดการลุ่มน้ำแบบบูรณาการ (Integrated watershed management; IWRM)

การจัดการลุ่มน้ำแบบบูรณาการ หมายถึง การจัดการทรัพยากรทั้งหมดในพื้นที่ลุ่มน้ำเพื่อให้ส่งผลดีต่อการใช้อำนวยผลผลิตน้ำแก่ผู้คนที่อยู่ในพื้นที่และใต้พื้นที่ลุ่มน้ำ ให้มีน้ำใช้อย่างเพียงพอ มีคุณภาพน้ำที่ดี และมีน้ำใช้ตลอดทั้งปี รวมทั้งช่วยบรรเทาความเสียหายจากอุทกภัยและความแห้งแล้ง โดยต้องดำเนินกิจกรรมต่างๆ ที่ช่วยเพิ่มคุณภาพชีวิตพร้อมทั้งรักษาสีเขียวสิ่งแวดล้อมให้เกิดความยั่งยืน เพื่อให้คนที่อยู่ทั้งในพื้นที่และใต้พื้นที่ลุ่มน้ำมีคุณภาพชีวิตที่ดีอย่างเสมอภาค

การสร้างดุลยภาพของระบบนิเวศเมื่อมีการใช้ประโยชน์ทรัพยากรลุ่มน้ำนั้น ควรพิจารณาดุลยภาพของ 3 มิติด้วยกัน คือ มิติมนุษย์ มิติเศรษฐกิจ และมิติด้านสิ่งแวดล้อม ซึ่งจำเป็นต้องมีองค์กรที่คอยบริหารจัดการ และจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องบูรณาการนโยบายทุกด้าน บูรณาการภูมิปัญญาจากทั้งนักวิชาการและภูมิปัญญาท้องถิ่นเข้าด้วยกัน รวมทั้งต้องบูรณาการกฎหมาย กฎระเบียบ มติ คร.ร.ม. ให้ลงตัว เพื่อที่จะทำให้ทุกภาคส่วนรับได้ ปฏิบัติได้ และที่สำคัญที่สุดต้องบูรณาการจริยธรรม คุณธรรมให้รวมเป็นหนึ่งเดียวกัน จึงจะทำให้เกิดความยั่งยืนของทรัพยากรธรรมชาติอันเป็นสมบัติของส่วนรวมได้ ดังแสดงมโนทัศน์และกรอบแนวคิดในภาพที่ 4 และภาพที่ 5

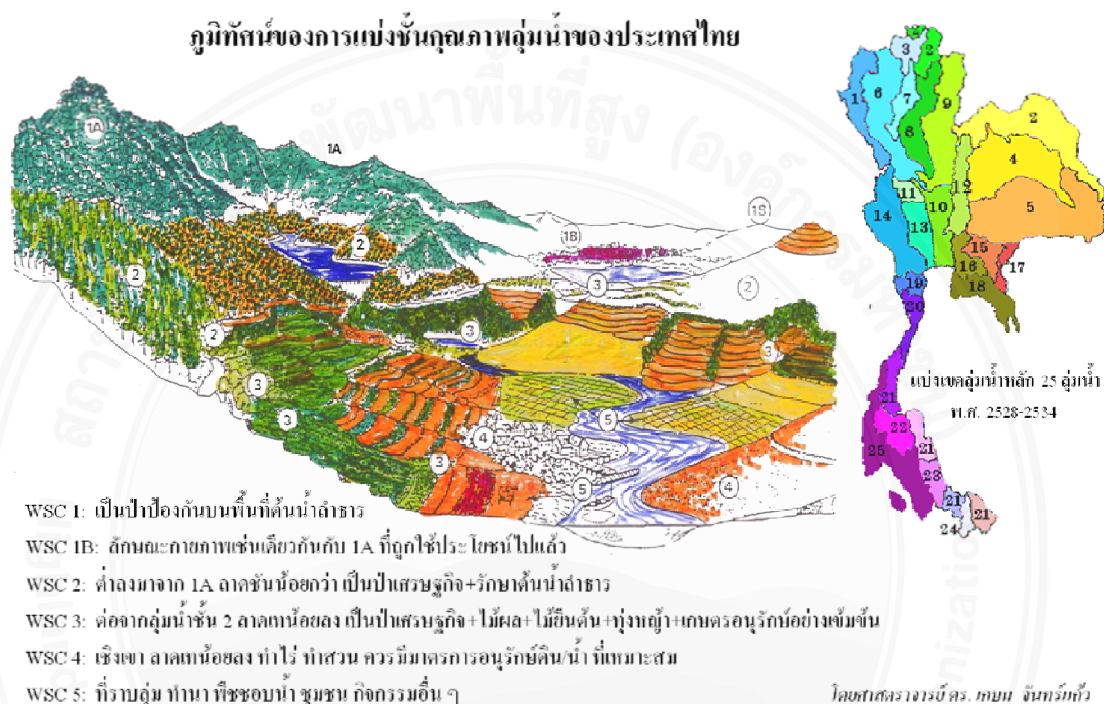

ภาพที่ 4 มโนทัศน์ของการจัดการจัดการทรัพยากรกลุ่มน้ำแบบบูรณาการ
ที่มา: นิพนธ์ (2549)

ภาพที่ 5 การบูรณาการเพื่อให้เกิดความยั่งยืนในการพัฒนาการใช้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม
ที่มา: นิพนธ์ (2549)

หลักการจัดการลุ่มน้ำ ประกอบด้วย การแบ่งเขตพื้นที่ลุ่มน้ำตามศักยภาพและความเหมาะสมของพื้นที่ การกำหนดรูปแบบการใช้ทรัพยากรอย่างยั่งยืน การสร้างศักยภาพให้ผลผลิต และการควบคุมกิจกรรมทั้งในและนอกระบบการจัดการ ทั้งนี้คณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติร่วมกับมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ได้ดำเนินการศึกษาการกำหนดชั้นคุณภาพลุ่มน้ำขึ้นในช่วงปี พ.ศ. 2526 -2534 และประกาศเป็นมติคณะรัฐมนตรีเพื่อใช้เป็นแนวทางการจัดการสิ่งแวดล้อม ดังแสดงภูมิทัศน์ของการแบ่งชั้นคุณภาพลุ่มน้ำของประเทศไทย ในภาพที่ 6

ภาพที่ 6 ภูมิทัศน์การแบ่งชั้นคุณภาพลุ่มน้ำของประเทศไทย
 ที่มา: ดัดแปลงจากนิพนธ์ (2549)

2.3 เศรษฐกิจพอเพียง

พระราชดำริว่าด้วยเศรษฐกิจพอเพียง

“เศรษฐกิจพอเพียง” เป็นแนวพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ที่พระราชทานมานานกว่า 30 ปี เป็นแนวคิดที่ตั้งอยู่บนรากฐานของวัฒนธรรมไทย เป็นแนวทางการพัฒนาที่ตั้งบนพื้นฐานของทางสายกลาง และความไม่ประมาท คำนึงถึงความพอประมาณ ความมีเหตุผล การสร้างภูมิคุ้มกันในตัวเอง ตลอดจนใช้ความรู้และคุณธรรม เป็นพื้นฐานในการดำรงชีวิต ที่สำคัญจะต้องมี “สติ ปัญญา และความเพียร” ซึ่งจะนำไปสู่ “ความสุข” ในการดำเนินชีวิตอย่างแท้จริง ดังพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่พระราชทานไว้ ดังนี้

“...การพัฒนาประเทศจำเป็นต้องทำตามลำดับขั้น ต้องสร้างพื้นฐาน คือ ความพอมี พอกิน พอใช้ของประชาชนส่วนใหญ่เบื้องต้นก่อน โดยใช้วิธีการและอุปกรณ์ที่ประหยัดแต่

ถูกต้องตามหลักวิชาการ เมื่อได้พื้นฐานความมั่นคงพร้อมพอสมควร และปฏิบัติได้แล้ว จึงค่อยสร้างค่อยเสริมความเจริญ และฐานะทางเศรษฐกิจขั้นที่สูงขึ้นโดยลำดับต่อไป...” (18 กรกฎาคม 2517)

“...คนอื่นจะว่าอย่างไรก็ช่างเขา จะว่าเมืองไทยล้าสมัย ว่าเมืองไทยเชย ว่าเมืองไทยไม่มีสิ่งที่มีสมัยใหม่ แต่เราอยู่พอมีพอกิน และขอให้ทุกคนมีความปรารถนาที่จะให้เมืองไทยพออยู่พอกิน มีความสงบ และทำงานตั้งจิตอธิษฐานตั้งปณิธาน ในทางนี้ที่จะให้เมืองไทยอยู่แบบพออยู่พอกิน ไม่ใช่ว่าจะรุ่งเรืองอย่างยอด แต่ที่มีความพออยู่พอกิน มีความสงบ เปรียบเทียบกับประเทศอื่นๆ ถ้าเรารักษาความพออยู่พอกินนี้ได้ เราก็จะยอดยิ่งยวดได้...” (4 ธันวาคม 2517)

ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง

เศรษฐกิจพอเพียง เป็นปรัชญาชี้ถึงแนวทางการดำรงอยู่และปฏิบัติตนของประชาชนในทุกระดับ ตั้งแต่ระดับครอบครัว ระดับชุมชน จนถึงระดับรัฐ ทั้งในการพัฒนาและบริหารประเทศให้ดำเนินไปในทางสายกลาง โดยเฉพาะการพัฒนาเศรษฐกิจ เพื่อให้ก้าวทันต่อโลกยุคโลกาภิวัตน์

ความพอเพียง หมายถึง ความพอประมาณ ความมีเหตุผล รวมถึงความจำเป็นที่จะต้องมีระบบภูมิคุ้มกันในตัวที่ดีพอสมควร ต่อการกระทบใดๆ อันเกิดจากการเปลี่ยนแปลงทั้งภายในและภายนอก ทั้งนี้จะต้องอาศัยความรอบรู้ ความรอบคอบ และความระมัดระวังอย่างยิ่งในการนำวิชาการต่างๆ มาใช้ในการวางแผนและการดำเนินการทุกขั้นตอน และขณะเดียวกันจะต้องเสริมสร้างพื้นฐานจิตใจของคนในชาติ โดยเฉพาะเจ้าหน้าที่ของรัฐ นักทฤษฎี และนักธุรกิจในทุกระดับ ให้มีสำนึกในคุณธรรม ความซื่อสัตย์สุจริต และให้มีความรอบรู้ที่เหมาะสม ดำเนินชีวิตด้วยความอดทน ความเพียร มีสติ ปัญญา และความรอบคอบ เพื่อให้สมดุลและพร้อมต่อการรองรับการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วและกว้างขวาง ทั้งด้านวัตถุ สังคม สิ่งแวดล้อม และวัฒนธรรมจากโลกภายนอกได้เป็นอย่างดี

ความหมายของเศรษฐกิจพอเพียง จึงประกอบด้วยคุณสมบัติ ดังนี้

- 1) ความพอประมาณ หมายถึง ความพอดีที่ไม่น้อยเกินไปและไม่มากเกินไป โดยไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น เช่น การผลิตและการบริโภคที่อยู่ในระดับพอประมาณ เป็นต้น
- 2) ความมีเหตุผล หมายถึง การตัดสินใจเกี่ยวกับระดับความพอเพียงนั้น จะต้องเป็นไปอย่างมีเหตุผล โดยพิจารณาจากเหตุปัจจัยที่เกี่ยวข้อง ตลอดจนคำนึงถึงผลที่คาดว่าจะเกิดขึ้นจากการกระทำนั้นๆ อย่างรอบคอบ
- 3) ภูมิคุ้มกัน หมายถึง การเตรียมตัวให้พร้อมรับผลกระทบและการเปลี่ยนแปลงด้านต่างๆ ที่จะเกิดขึ้น โดยคำนึงถึงความเป็นไปได้ของสถานการณ์ต่างๆ ที่คาดว่าจะเกิดขึ้นในอนาคต

โดยมี เงื่อนไข ของการตัดสินใจและดำเนินกิจกรรมต่างๆ ให้อยู่ในระดับพอเพียง 2 ประการ ดังนี้

- 1) เงื่อนไขความรู้ ประกอบด้วย ความรอบรู้เกี่ยวกับวิชาการต่างๆ ที่เกี่ยวข้องรอบด้าน ความรอบคอบที่จะนำความรู้เหล่านั้นมาพิจารณาให้เชื่อมโยงกัน เพื่อประกอบการวางแผน และความระมัดระวังในปฏิบัติ

2) เงื่อนไขคุณธรรม ที่จะต้องเสริมสร้าง ประกอบด้วย มีความตระหนักในคุณธรรม มีความซื่อสัตย์สุจริตและมีความอดทน มีความเพียร ใช้สติปัญญาในการดำเนินชีวิต

การดำเนินชีวิตตามแนวพระราชดำริพอเพียง

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงเข้าใจถึงสภาพสังคมไทย ดังนั้น เมื่อได้พระราชทานแนวพระราชดำริ หรือพระบรมราโชวาทในด้านต่างๆ จะทรงคำนึงถึงวิถีชีวิต สภาพสังคมของประชาชนด้วย เพื่อไม่ให้เกิดความขัดแย้งทางความคิด ที่อาจนำไปสู่ความขัดแย้งในทางปฏิบัติได้ โดยมีแนวพระราชดำริในการดำเนินชีวิตแบบพอเพียง ดังนี้

- 1) ยึดความประหยัด ตัดทอนค่าใช้จ่ายในทุกด้าน ลดละความฟุ่มเฟือยในการใช้ชีวิต
- 2) ยึดถือการประกอบอาชีพด้วยความถูกต้องซื่อสัตย์สุจริต
- 3) ละเลิกการแก่งแย่งผลประโยชน์และแข่งขันกันในการการค้าแบบต่อสู้กันอย่างรุนแรง
- 4) ไม่หยุดนิ่งที่จะหาทางให้ชีวิตหลุดพ้นจากความทุกข์ยาก ด้วยการขวนขวายใฝ่หาความรู้ให้มีรายได้เพิ่มพูนขึ้น จนถึงขั้นพอเพียงเป็นเป้าหมายสำคัญ
- 5) ปฏิบัติตนในแนวทางที่ดี ลดละสิ่งชั่ว ประพฤติตนตามหลักศาสนา

ตัวอย่างเศรษฐกิจพอเพียง

ทฤษฎีใหม่ คือ ตัวอย่างที่เป็นรูปธรรมของการประยุกต์ใช้เศรษฐกิจพอเพียงที่เด่นชัดที่สุด ซึ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานพระราชดำรินี้ เพื่อเป็นการช่วยเหลือเกษตรกรที่มักประสบปัญหาทั้งภัยธรรมชาติและปัจจัยภายนอกที่มีผลกระทบต่อการทำการเกษตรให้สามารถผ่านพ้นช่วงเวลาวิกฤต โดยเฉพาะการขาดแคลนน้ำได้โดยไม่เดือดร้อนและยากลำบากนัก ทั้งนี้ความเสี่ยงที่เกษตรกรมักพบเป็นประจำ ประกอบด้วย

- 1) ความเสี่ยงด้านราคาสินค้าเกษตร
- 2) ความเสี่ยงในราคาและการพึ่งพาปัจจัยการผลิตสมัยใหม่จากต่างประเทศ
- 3) ความเสี่ยงด้านน้ำ ฝนทิ้งช่วง ฝนแล้ง
- 4) ภัยธรรมชาติอื่นๆ และโรคระบาด
- 5) ความเสี่ยงด้านแบบแผนการผลิต
 - ความเสี่ยงด้านโรคและศัตรูพืช
 - ความเสี่ยงด้านการขาดแคลนแรงงาน
 - ความเสี่ยงด้านหนี้สินและการสูญเสียที่ดิน

ทฤษฎีใหม่ จึงเป็นแนวทางหรือหลักการในการบริหารจัดการที่ดินและน้ำเพื่อการเกษตรในที่ดินขนาดเล็กให้เกิดประโยชน์สูงสุด (มูลนิธิชัยพัฒนา, 2548)

2.4 โครงการธนาคารอาหารชุมชนตามพระราชดำริ (Food bank)

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ได้ทรงมีพระมหากรุณาธิคุณ พระราชทานโครงการพัฒนาตามพระราชดำรินี้ในพื้นที่จังหวัดแม่ฮ่องสอน ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2522 เป็นต้นมา ทรงมีพระราชประสงค์ที่สำคัญในการพัฒนาพื้นที่ 3 ประการ คือ การพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

การพัฒนาคุณภาพชีวิตของราษฎร และการพัฒนาเพื่อความมั่นคง ต่อมาสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ได้ทรงมีพระราชเสาวนีย์ ดังนี้

“ให้พัฒนาจังหวัดแม่ฮ่องสอนให้เป็นแหล่งผลิตอาหารเลี้ยงตัวเองได้ และเหลือจำหน่ายในพื้นที่ใกล้เคียง โดยเริ่มตั้งแต่สร้างแหล่งอาหารเพิ่มเติมเพื่อให้คนและสัตว์ได้บริโภค หรือเมื่อคนเดินเข้าป่าแล้วสามารถเก็บพืชผักตามธรรมชาติที่เป็นแหล่งอาหารจากป่าได้ ในส่วนที่เป็นที่อยู่อาศัยหรือแหล่งชุมชนนั้น ให้ส่งเสริมการเพิ่มผลผลิตทางการเกษตร เลี้ยงสัตว์ ประมง เพื่อบริโภคและจำหน่ายให้มีรายได้ โดยกระบวนการทั้งหมดนี้มุ่งหวังให้คนรักป่าและอยู่กับป่าได้อย่างมีความสุข”

โครงการ ธนาคารอาหารชุมชน (food bank) ถือเป็นโครงการตามแนวพระราชดำริที่ช่วยเสริมให้คนอยู่กับป่าได้อย่างมีความสุข สมเด็จพระบรมราชินีนาถทรงมีพระราชกระแสรับสั่งว่าได้รับพระราชทานคำแนะนำจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวว่า เรื่องอาหารสำคัญมาก และคนอยู่ใกล้ๆ ก็ต้องพึ่งป่า เพราะฉะนั้นลองพยายามหาทางให้มีป่าของหมู่บ้าน โดยบ้านนั้นทำหน้าที่คล้ายๆ กับเป็นธนาคารอาหาร มีทั้งต้นไม้ ให้เอามาทำฟืน ทำบ้าน ทำหลังคา มีดอกไม้ดูให้สวย เอามารับประทานก็ได้ ขายก็ได้ มีผลไม้ เอามาขายก็ได้รับประทานก็ได้ เอามาเป็นยาก็ได้ มีของป่าอีกหลายอย่าง เช่น เห็ด หน่อไม้ แม้กระทั่งพวกไข่มดแดง หรือแมลงที่รับประทานได้ ซึ่งถือเป็นจุดเริ่มต้นของโครงการธนาคารอาหารชุมชน และได้้นำโครงการดังกล่าวมาขยายตามหมู่บ้านตามชนบททั่วประเทศ

พระราชดำรินี้ในเรื่อง ธนาคารอาหารชุมชน (food bank) เปรียบเสมือนการจัดการต่อระบบวงจรการสร้างสะสมอาหารในรูปแบบของการผลิต การฝาก การเก็บรักษา การเพิ่มทุน การนำดอกผลไปใช้อย่างมีระบบ เช่นเดียวกับการออมในระบบธนาคาร ด้วยการผสมผสานวงจรห่วงโซ่อาหาร ด้วยการใช้ระบบนิเวศเกื้อกูลกันทั้งระบบ

2.5 หลักการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

หลักการของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (participatory action research; PAR) คือ การผสมผสานการลงมือปฏิบัติจริง (action) กับการวิจัย (research) เข้าด้วยกัน โดยอาศัยกระบวนการรวมกลุ่มคนที่มีความสนใจหรือมีเป้าหมายในการดำเนินงานเหมือนกันมาทำงานร่วมกัน ซึ่งการทำงานมีลักษณะทำซ้ำเป็นวงจร (cycles) ประกอบด้วย ขั้นตอนการวางแผน การลงมือปฏิบัติ และการประเมินผลการดำเนินงาน รวมทั้งมีการสรุปบทเรียน (lesson learned) เป็นระยะ เพื่อนำผลดังกล่าวมาใช้ในการปรับปรุงกระบวนการทำงานในขั้นตอนต่อไป ซึ่งประโยชน์ของการทำงานตามกระบวนการดังกล่าว คือ เป็นการช่วยเพิ่มศักยภาพของกลุ่มในขณะดำเนินงาน รวมทั้งทำให้ได้องค์ความรู้ที่มีความเหมาะสมและมีประสิทธิภาพในการแก้ปัญหามากยิ่งขึ้น

3. ผลการดำเนินงานของโครงการวิจัยในปีงบประมาณ พ.ศ.2555

3.1 การคัดเลือกพื้นที่ศึกษาตัวแทนของลักษณะภูมิสังคมในแต่ละรูปแบบ

จากการรวบรวมข้อมูลที่เกี่ยวข้อง และพิจารณาโดยอาศัยลักษณะของพื้นที่ บริบทของชุมชน รวมทั้งรูปแบบกิจกรรมและความพร้อมของศูนย์พัฒนาโครงการหลวง สามารถคัดเลือกพื้นที่ศึกษานำร่องภายใต้บริบทของ 3 รูปแบบภูมิสังคมหลัก ดังนี้ ภูมิสังคมป่าเมือง เริ่มดำเนินงานในพื้นที่ศูนย์พัฒนาโครงการหลวงป่าเมือง จ.เชียงใหม่ ภูมิสังคมที่มีการทำนาเป็นหลัก เริ่มดำเนินงานในพื้นที่ศูนย์พัฒนาโครงการหลวงทุ่งเริง จ.เชียงใหม่ และศูนย์พัฒนาโครงการหลวงแม่ลำน้อย

จ.แม่ฮ่องสอน และภูมิสังคมที่มีฐานจากการปลูกฝิ่น เริ่มดำเนินงานในพื้นที่ศูนย์พัฒนาโครงการหลวงแม่แฮ จ.เชียงใหม่ ส่วนภูมิสังคมที่ยังชีพด้วยการหาของป่าและล่าสัตว์ ซึ่งได้ตั้งเป้าไว้ในตอนเริ่มดำเนินงานวิจัย พบว่า มักพบสอดแทรกอยู่ในทั้งสามรูปแบบภูมิสังคมข้างต้น ทำให้ไม่สามารถแยกภูมิสังคมดังกล่าวออกเป็นอีกหนึ่งรูปแบบภูมิสังคมที่ชัดเจนได้ ทั้งนี้ สามารถแสดงรายละเอียดของชุมชนนำร่องของโครงการวิจัยเชิงปฏิบัติการพัฒนาชุมชนต้นแบบโครงการหลวงเพื่อให้คนอยู่อาศัยร่วมกับป่าไม้และสิ่งแวดล้อมได้อย่างยั่งยืนดังแสดงในตารางที่ 2

ตารางที่ 2 ชุมชนนำร่องของโครงการวิจัยเชิงปฏิบัติการพัฒนาชุมชนต้นแบบโครงการหลวงเพื่อให้คนอยู่อาศัยร่วมกับป่าไม้และสิ่งแวดล้อมได้อย่างยั่งยืน

ภูมิสังคม	ศูนย์พัฒนาโครงการหลวง	ชุมชนนำร่อง
ภูมิสังคมป่าเมี่ยง	ศูนย์พัฒนาโครงการหลวงป่าเมี่ยง	บ้านปางบง หมู่ที่ 1 ต.เทพเสด็จ อ.ดอยสะเก็ด จ.เชียงใหม่
ภูมิสังคมที่มีการทำนาข้าวเป็นหลัก	ศูนย์พัฒนาโครงการหลวงแม่ลำน้อย (นาขั้นบันได)	บ้านดง หมู่ที่ 5 ต.ห้วยห้อม อ.แม่ลำน้อย จ.แม่ฮ่องสอน
	ศูนย์พัฒนาโครงการหลวงทุ่งเริง (นาพื้นที่ราบ)	บ้านแม่ขนิลเหนือ หมู่ที่ 6 ต.บ้านปาง อ.หางดง จ.เชียงใหม่
ภูมิสังคมที่มีฐานจากการปลูกฝิ่น	ศูนย์พัฒนาโครงการหลวงแม่แฮ	บ้านห้วยขมิ้น หมู่ที่ 17 (ย้อมบ้านป่าเกี๊ยน้อย) ต.แม่ณาจร อ.แม่แจ่ม จ.เชียงใหม่

2. ข้อมูลพื้นฐานทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม รวมทั้งองค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น และวิถีชีวิตของชุมชนนำร่องในแต่ละรูปแบบภูมิสังคม

จากการรวบรวมหัตถ์ภูมิที่เกี่ยวข้อง และวิเคราะห์ข้อมูลพื้นฐานของชุมชนทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อมในเบื้องต้น (ตารางที่ 3 และ 4) พบว่า ในแต่ละชุมชนมีการพัฒนาทางด้านเศรษฐกิจที่ดีขึ้น โดยมีอาชีพส่วนใหญ่อยู่ในภาคเกษตรกรรม และมีรายได้ผ่านเกณฑ์มาตรฐานของประเทศ ด้านสังคม ชุมชนมีความเข้มแข็ง มีการรวมกลุ่ม และมีส่วนร่วมในกิจกรรมส่วนรวมในระดับที่แตกต่างกัน โดยมีแนวโน้มในการเข้าร่วมกิจกรรมส่วนรวมของชุมชนน้อยลงกว่าในอดีต ทั้งนี้เนื่องจากสมาชิกแต่ละคนต้องใช้เวลาส่วนใหญ่ไปกับกิจกรรมการประกอบอาชีพ ในส่วนของด้านสิ่งแวดล้อมเนื่องจากการเปลี่ยนแปลงวิถีเกษตรเพื่อการยังชีพเข้าสู่ระบบเกษตรเชิงพาณิชย์มากขึ้น ทำให้ทรัพยากรในพื้นที่ถูกใช้ประโยชน์อย่างเข้มข้น และในบางชุมชนเริ่มเกิดปัญหาด้านสิ่งแวดล้อม เช่น ปัญหาขยะ ปัญหาน้ำเสีย มีอัตราการชะล้างพังทลายของดินสูง คุณภาพดินเสื่อมเป็นต้น (ภาพที่ 7) ซึ่งผลการศึกษาดังกล่าวจะถูกนำไปใช้เป็นข้อมูลพื้นฐานเบื้องต้นในการเข้าไปปฏิบัติการในแต่ละพื้นที่ แต่อย่างไรก็ตามเนื่องจากข้อมูลดังกล่าวได้มาจากการรวบรวมข้อมูลหัตถ์ภูมิซึ่งสามารถบ่งชี้สภาพภาพของชุมชนนำร่องในภาพกว้างเท่านั้น ดังนั้น จึงจำเป็นที่จะต้องมีการเก็บข้อมูลของชุมชนแต่ละด้านในเชิงลึกเพิ่มเติมต่อไป ทั้งนี้เพื่อให้ได้ข้อมูลที่สมบูรณ์และตรงประเด็นที่สามารถนำไปใช้วางแผนในการดำเนินงานที่มีความเหมาะสมและสอดคล้องกับสถานการณ์ในชุมชนได้อย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้น

ตารางที่ 3 องค์ประกอบของระบบภูมิสังคมบริเวณพื้นที่ศึกษาของโครงการวิจัยเชิงปฏิบัติการพัฒนาชุมชนต้นแบบโครงการหลวงเพื่อให้คนอยู่อาศัยร่วมกับป่าไม้และสิ่งแวดล้อมได้อย่างยั่งยืน

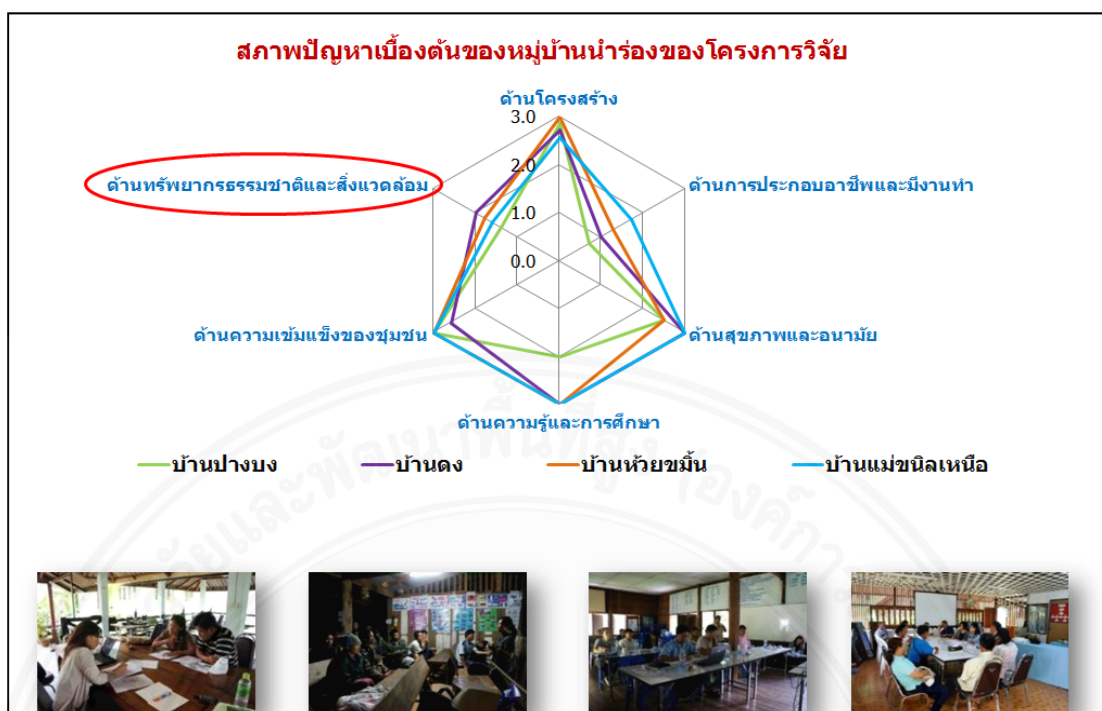
องค์ประกอบของระบบภูมิสังคม	ลักษณะของพื้นที่ศึกษา			
	ชุมชนป่าเมือง	ชุมชนที่ทำนาข้าวเป็นหลัก		ชุมชนที่มีฐานจากการปลูกฝิ่น
ศูนย์พัฒนาโครงการหลวง ปีที่เริ่มดำเนินงานพัฒนา ชุมชนนำร่องของโครงการวิจัย	ศ.ป่าเมือง พ.ศ. 2524 บ้านปางบง ต.เทพเสด็จ อ.ดอยสะเก็ด จ.เชียงใหม่	ศ.แม่ลำน้อย (นาข้าวบนพื้นที่สูง) พ.ศ. 2523 บ้านดง ต.ห้วยห้อม อ.แม่ลำน้อย จ.แม่ฮ่องสอน	ศ.ทุ่งเร้ง (นาข้าวบนพื้นที่ราบ) พ.ศ. 2521 บ้านแม่ชนิดเหนือ ต.บ้านปาง อ.หางดง จ.เชียงใหม่	ศ.แม่แฮ พ.ศ. 2521 บ้านห้วยขมิ้น (ห้วยอมบ้านป่าเกี๊ยะน้อย) ต.แม่ตำบ อ.แม่แจ่ม จ.เชียงใหม่
การก่อตั้งชุมชน ชาติพันธุ์	พ.ศ. 2498 ไทยพื้นราบ	พ.ศ. 2430 เผ่าละว้า (ลีวี่)	ประมาณ พ.ศ. 2200 ไทยพื้นราบ	แยกจากบ้านแม่แฮเหนือเมื่อปี พ.ศ. เผ่ากะเหรี่ยง
จำนวนครัวเรือน (ครัวเรือน)	41	147	66	117 (54)
จำนวนประชากร (คน)	125	934	217	510 (265)
อาชีพ	ส่วนใหญ่ทำสวน	ทำนา และทำไร่	ทำนา และทำสวน	ทำนา และทำสวน
ศาสนา	ส่วนใหญ่นับถือศาสนาพุทธ	พุทธ และคริสต์	ส่วนใหญ่นับถือศาสนาพุทธ	ส่วนใหญ่นับถือศาสนาคริสต์ (90 %)
รายได้เฉลี่ย (บาท/คน/ปี)	63,820.80	27,098.02	45,707.00	27,169.00
ลักษณะของพื้นที่				
ความสูงจากระดับน้ำทะเลปานกลาง (เมตร)	900 - 1,600	900-1,100	500-800	800-1700
อุณหภูมิสูงสุดเฉลี่ย (องศาเซลเซียส)	30	34	38	25.7
อุณหภูมิต่ำสุดเฉลี่ย (องศาเซลเซียส)	8	18.5	14	15.6
อุณหภูมิเฉลี่ย (องศาเซลเซียส)	19	19	24	20.7
ปริมาณฝนรายปีเฉลี่ย (มิลลิเมตร)	1,700.00	1,400.00	1,450.00	1,109.00
ทรัพยากรป่าไม้	ป่าเบญจพรรณ, ป่าดิบเขา	ป่าดิบเขา	ป่าเบญจพรรณ	ป่าดิบเขา
ทรัพยากรน้ำ				
- ปริมาณน้ำใช้ในครัวเรือน	เพียงพอตลอดปี	เพียงพอตลอดปี	เพียงพอตลอดปี	เพียงพอตลอดปี
- ปริมาณน้ำเพื่อการเกษตร	เพียงพอตลอดปี	เพียงพอตลอดปี	เพียงพอเฉพาะในฤดูฝน	เพียงพอตลอดปี
- คุณภาพแหล่งน้ำผิวดิน	มีปัญหามาก	มีปัญหาปานกลาง	ปัญหาน้อย	ปัญหาน้อย
ทรัพยากรดิน				
- คุณภาพดิน	มีปัญหาน้อย	มีปัญหาน้อย	มีปัญหาปานกลาง	มีปัญหามาก

ตารางที่ 4 ผลการวิเคราะห์สถานภาพองค์ประกอบทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อมของพื้นที่ศึกษา สำหรับใช้วางแผนทางพัฒนาชุมชนต้นแบบโครงการหลวงในแต่ละรูปแบบภูมิสังคม

สถานภาพองค์ประกอบ ของพื้นที่ศึกษา	พื้นที่ศึกษา			
	ชุมชนป่าเมี่ยง	ชุมชนที่ทำนาข้าวเป็นหลัก		ชุมชนที่มีฐานจากการปลูกฝิ่น
	ศ.ป่าเมี่ยง (บ้านปางบง) ต.เทพเสด็จ อ.ดอยสะเก็ด จ.เชียงใหม่	ศ.แม่ลำน้อย (บ้านดง) ต.ห้วยห้อม อ.แม่ลำน้อย จ.แม่ฮ่องสอน	ศ.ทุ่งเริง (บ้านแม่ขนิลเหนือ) ต.บ้านปาง อ.หางดง จ.เชียงใหม่	ศ.แม่แฮ (ห้วยอมบ้านป่าเกี๊ยะน้อย) ต.แม่นาจร อ.แม่แจ่ม จ.เชียงใหม่
เศรษฐกิจ	1. มีพื้นที่ทางการเกษตรจำกัด 2. รายได้จากการเก็บเมี่ยงลดลง เนื่องจาก ค่านิยมในการบริโภคเมี่ยงลดลง	1. ผลผลิตข้าวนาต่ำ 2. ต้นทุนการผลิตสูงจากการใช้สารเคมีทาง การเกษตร (กะหล่ำปลี) 3. ขาดแคลนเงินทุนในการปลูกผักในโรงเรือน	1. เกษตรบางรายขาดที่ดินทำกินเนื่องจาก การขายที่ของตนให้กับนายทุน	1. มีผลผลิตล้นตลาดในช่วงฤดูการ 2. มีการใช้ประโยชน์จากพืชอาหารใน ท้องถิ่นลดลง
สังคม	1. มีการอพยพย้ายถิ่นออกไปทำงานข้างนอก	1. มีการอพยพย้ายถิ่นออกไปทำงานข้างนอก 2. ชุมชนได้รับการศึกษาน้อย	1. มีการอพยพย้ายถิ่นออกไปทำงานข้างนอก	1. ปัญหายาเสพติด 2. การฆ่าตัวตายต่อเนื่อง 3. มาตรฐานการศึกษาขั้นพื้นฐาน
สิ่งแวดล้อม	1. มีน้ำเสียจากกระบวนการผลิตกาแฟ 2. ขาดกระบวนการจัดการขยะในชุมชนที่ดี	1. ไม่มีการจัดการขยะในชุมชน 2. ใช้สารเคมีทางการเกษตรสูง (กะหล่ำปลี) 3. ขาดแคลนแหล่งกักเก็บน้ำเพื่อการเกษตร 4. มีการเลี้ยงสัตว์แบบปล่อย 5. พื้นที่ลาดชัน มีความเสี่ยงต่อการเกิดชะล้าง พังทลาย และดินถล่มสูง 6. ยังไม่มีการแบ่งเขตการใช้ที่ดินอย่างชัดเจน	1. การกว้านซื้อที่ดินจากนายทุน 2. การใช้พื้นที่ทางการเกษตรบางแห่งยังไม่ ถูกต้องตามหลักอนุรักษ์ดินและน้ำ 3. ยังไม่มีการแบ่งเขตการใช้ที่ดินอย่างชัดเจน	1. ขาดกระบวนการจัดการขยะในชุมชนที่ดี 2. มีการเลี้ยงสัตว์แบบปล่อย 3. ยังไม่มีการแบ่งเขตการใช้ที่ดินอย่าง ชัดเจน

ตารางที่ 4 (ต่อ)

กิจกรรม	พื้นที่ศึกษา			
	ชุมชนป่าเมี่ยง	ชุมชนที่ทำนาข้าวเป็นหลัก		ชุมชนที่มีฐานจากการปลูกฝิ่น
	ศ.ป่าเมี่ยง (บ้านปางบง) ต.เทพเสด็จ อ.ดอยสะเก็ด จ.เชียงใหม่	ศ.แม่ลำน้อย (บ้านดง) ต.ห้วยท่อม อ.แม่ลำน้อย จ.แม่ฮ่องสอน	ศ.ทุ่งเร้ง (บ้านแม่ขนิลเหนือ) ต.บ้านปาง อ.หางดง จ.เชียงใหม่	ศ.แม่แฮ (ห้วยอมบ้านป่าเกี๊ยะน้อย) ต.แม่่นาจร อ.แม่แจ่ม จ.เชียงใหม่
การดำเนินงานพัฒนาในช่วงที่ผ่านมา	1.กาแฟ 2.เห็ดเศรษฐกิจ 3.ไม้ดอกไม้ประดับ (เฟิร์น กล้วยไม้) 4.การเลี้ยงผึ้งโกรน 5.การเพาะปลูกพืชท้องถิ่น (ลิ้นจี่) 6.การเก็บใบเมี่ยง และการสร้างมูลค่าเพิ่มให้กับผลิตภัณฑ์ใบเมี่ยง (หมอนใบเมี่ยง)	1. การผลิตผักปลอดสารพิษ/อินทรีย์ 2. การปลูกพืชในโรงเรือน 3. ไม้ผลเมืองหนาว 4. กาแฟ 5. มีรายได้เสริมจากการปลูกพืชท้องถิ่น (เนียง หนาก)	1. การผลิตผักและสมุนไพร ปลอดสารพิษ/อินทรีย์ 2. ไม้ผล (อะโวคาโด) 3. การแปรรูปผลิตภัณฑ์: แชมพูและครีมนวด ฝิ่นอะโวคาโด	1.การผลิตผักปลอดสารพิษและ GAP 2.ไม้ผลเมืองหนาว (พลับ สตรอเบอร์รี่)
แนวทางในการพัฒนา - ศูนย์พัฒนาโครงการหลวง - ชุมชน	ศูนย์การเรียนรู้กาแฟ การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ-เกษตร (วนเกษตร, เส้นทางศึกษาธรรมชาติป่าดิบเขา)	ศูนย์การเรียนรู้ชาวนาบนพื้นที่สูง, ผ้าทอ การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ-เกษตร (นาขั้นบันได, วัฒนธรรมชนเผ่า)	ศูนย์การเรียนรู้การปลูกอะโวคาโด การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ-เกษตร (เกษตรอินทรีย์)	ศูนย์การเรียนรู้การปลูกพลับ การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ-เกษตร (การเกษตรแบบอนุรักษ์ดินและน้ำ)

ภาพที่ 7 สภาพปัญหาเบื้องต้นของชุมชนนำร่องโครงการวิจัยเชิงปฏิบัติการพัฒนาชุมชนต้นแบบโครงการหลวงเพื่อให้คนอยู่อาศัยร่วมกับป่าไม้และสิ่งแวดล้อมได้อย่างยั่งยืน

ที่มา: ข้อมูลพื้นฐานจากกรมพัฒนาชุมชน (2555)

3. สังเคราะห์รูปแบบและกระบวนการขับเคลื่อนของชุมชนเพื่อให้เกิดแนวทางปฏิบัติที่ดีให้ชุมชนอาศัยอยู่ร่วมกับป่าไม้และสิ่งแวดล้อมได้อย่างยั่งยืน

จากการรวบรวมข้อมูลและจัดเวทีชุมชน พบว่า ในแต่ละชุมชนเริ่มมีกระบวนการจัดการที่เอื้อให้ชุมชนของตนเองอยู่ร่วมกับป่าไม้และสิ่งแวดล้อมอย่างกลมกลืนและสมดุลเป็นเบื้องต้นอยู่แล้ว แต่มีความสมบูรณ์ของประเด็นและระดับความเข้มข้นของการดำเนินงานที่แตกต่างกัน ซึ่งมีความจำเป็นที่จะต้องพัฒนากระบวนการจัดการชุมชนดังกล่าวให้มีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้นโดยคำนึงถึงความสอดคล้องกับรูปแบบภูมิสังคมของแต่ละชุมชน และสถานการณ์ของสังคมโดยรวมต่อไป โดยในเบื้องต้นทางโครงการวิจัยได้ร่วมกับชุมชนในการวิเคราะห์จุดแข็ง จุดอ่อน ประเด็นปัญหา และภาพที่ชุมชนต้องการอยากให้เป็นทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อมของแต่ละชุมชนนำร่อง (ตารางที่ 5 ถึงตารางที่ 7) แล้วนำข้อมูลดังกล่าวมาใช้ในการวางแผนดำเนินงานพัฒนาชุมชนต้นแบบโครงการหลวง ซึ่งจะมีการทดลองดำเนินงานตามแผนที่ได้วางไว้ต่อไป

ตารางที่ 5 แนวทางในการดำเนินงานพัฒนาชุมชนต้นแบบโครงการหลวงภูมิสังคมนาเมือง

ลักษณะชุมชน	จุดเด่น	ข้อจำกัด/ปัญหา	แนวทาง (โอกาส)
สังคม	1. เป็นคนพื้นเมืองล้านนา 2. มีความประณีตและรับเทคโนโลยีได้ 3. มีวิถีชีวิตที่เกื้อกูลกับป่า	1. มีการอพยพย้ายถิ่น 2. แรงงานในพื้นที่ลดลง 3. ไม่มีเอกสารสิทธิ์ 4. การขายที่ดินทำกิน	1. เศรษฐกิจพอเพียง 2. การพัฒนาความเข้มแข็งของกลุ่ม 3. การสร้างจิตสำนึก
เศรษฐกิจ	มีรายได้จากกิจกรรมที่เกื้อกูลกับป่า ■ กาแฟ ■ ไม้ดอก/ไม้ประดับ (กล้วยไม้ เฟิร์น) ■ พืชท้องถิ่น (ลิ้นจี่) ■ น้ำผึ้ง ■ เห็ด	1. พื้นที่ทำการเกษตรจำกัด 2. ต้องซื้อข้าวกินเนื่องจากไม่มีพื้นที่ปลูก 3. รายได้จากการเก็บเห็ดลดลงเนื่องจากค่านิยมในการบริโภคเห็ดลดลง	1. หาพืชทางเลือกที่สามารถปลูก/เลี้ยงภายใต้ร่มเงาและใช้พื้นที่น้อย เช่น สมุนไพร กล้วยไม้ เฟิร์น วา นิลลา เห็ด (ผึ้งโกรน) 2. เพิ่มมูลค่าของใบชาเมือง (หัตถกรรม) 3. Food bank (ลิ้นจี่ มะขาม) 4. การเลี้ยงกระต่าย
สิ่งแวดล้อม	1. ป่าไม่มีความอุดมสมบูรณ์ 2. มีการใช้ประโยชน์จากหลากหลายทางชีวภาพ	1. พื้นที่มีความลาดชันสูงเกิดการชะล้างพังทลายของดิน 2. มีน้ำเสียจากกระบวนการผลิตกาแฟ 3. ไม่มีระบบการจัดการขยะ 4. มีการบุกรุกพื้นที่ป่าเพื่อขยายพื้นที่เกษตร	1. พัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ-เกษตร-วัฒนธรรม 2. การสร้างแรงจูงใจในการรักษาระบบนิเวศน์ (PES) 3. จัดทำแนวเขตการใช้ประโยชน์ที่ดินที่ชัดเจน 4. การเสริมสร้างความอุดมสมบูรณ์ของหลากหลายทางชีวภาพเพื่อเป็นฐานอาหารและยาในชุมชน 5. Zero waste 6. ปลูกหญ้าแฝก

ตารางที่ 6 แนวทางในการดำเนินงานพัฒนาชุมชนต้นแบบโครงการหลวงภูมิสังคมที่ทํานาข้าวเป็นหลัก

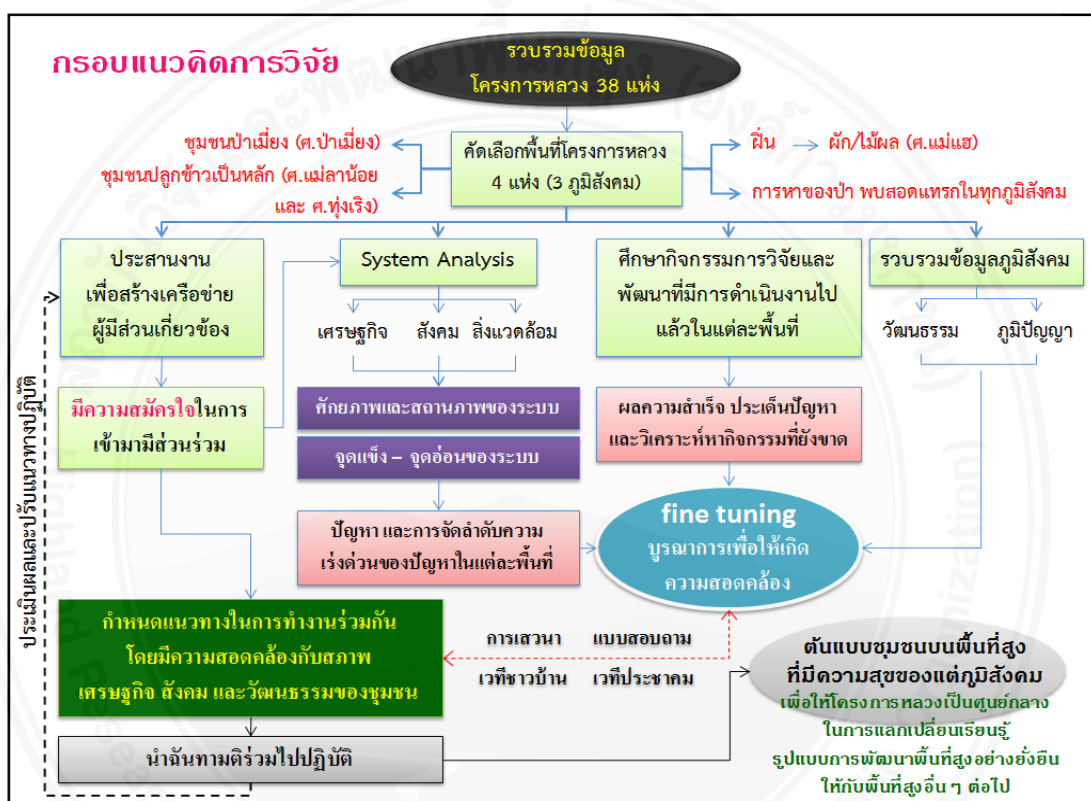
ลักษณะชุมชน	จุดเด่น	ข้อจำกัด/ปัญหา	แนวทาง (โอกาส)
สังคม	- ส่วนใหญ่เป็นชนเผ่าละว้าและกะเหรี่ยง - มีการรักษาและสืบทอดวัฒนธรรมและประเพณีชนเผ่า - ชุมชนมีความเข้มแข็งและมีการรวมกลุ่ม	- มีการอพยพย้ายถิ่น - ชุมชนมีการศึกษาขั้นพื้นฐานน้อย	- เศรษฐกิจพอเพียง - การพัฒนาความเข้มแข็งของกลุ่ม
เศรษฐกิจ	- การผลิตผักปลอดสารพิษ/อินทรีย์ (RPF) - การปลูกผักในโรงเรือน (RPF) - การปลูกไม้ผลเมืองหนาว - หัตถกรรมผ้าทอ - การท่องเที่ยวเชิงนิเวศน์	- ผลผลิตข้าวนาต่ำ - ต้นทุนการผลิตสูง (กะหล่ำปลี)	- การคัดเลือกและรักษาพันธุ์กรรมข้าวท้องถิ่นที่มีความโดดเด่น - ศึกษาระบบการปลูกพืชในนาข้าวเพื่อเพิ่มผลผลิต - Food bank (เนียง หมาก) - การใช้ปัจจัยการผลิตจากทรัพยากรในท้องถิ่น
สิ่งแวดล้อม	- ป่าไม่มีความอุดมสมบูรณ์ - มีแหล่งท่องเที่ยวตามธรรมชาติที่สวยงาม (นาขั้นบันได น้ำตก ถ้ำ)	- พื้นที่ที่มีความลาดชันสูงเกิดการชะล้างพังทลายของดิน - ไม่มีระบบการจัดการขยะ - มีการใช้สารเคมีทางการเกษตรสูง (กะหล่ำปลี) - ขาดแคลนแหล่งกักเก็บน้ำทางการเกษตร - ยังไม่มีระบบแบ่งเขตการใช้ประโยชน์ที่ดินที่ชัดเจน	- พัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ-เกษตร-วัฒนธรรม - การกำหนดขอบเขตการใช้ที่ดินให้มีความชัดเจน - ส่งเสริมการใช้ประโยชน์ที่ดินให้ถูกต้องตามหลักของการอนุรักษ์ดินและน้ำ - Zero waste

ตารางที่ 7 แนวทางในการดำเนินงานพัฒนาชุมชนต้นแบบโครงการหลวงภูมิสังคมที่มีฐานจากการปลูกฝิ่น

ลักษณะชุมชน	จุดเด่น	ข้อจำกัด/ปัญหา	แนวทาง (โอกาส)
สังคม	1. มีการอนุรักษ์วัฒนธรรมประเพณี 2. มีความขยัน 3. เด็กส่วนใหญ่ได้รับการศึกษาภาคบังคับ 4. หมู่บ้านปลอดภัยเสพติด 5. มีกลุ่มองค์กรที่เข้มแข็ง	1. การฆ่าตัวตายต่อเนื่อง 2. การเคลื่อนย้ายเยาวชนไปเรียนและทำงานนอกชุมชน	1. การพัฒนาความเข้มแข็งของกลุ่ม 2. การสืบทอดวัฒนธรรมประเพณี 3. หมู่บ้านเศรษฐกิจพอเพียง
เศรษฐกิจ	1. การผลิตผักปลอดสารพิษ (GAP/อินทรีย์) 2. การปลูกไม้ผลเมืองหนาว (พลับ สตรอเบอร์รี่)	1. มีผลผลิตล้นตลาดบางช่วงฤดูกาล 2. พึ่งพาอาหารจากภายนอก (ใช้ประโยชน์จากพืชท้องถิ่นลดลง) 3. ผลผลิตข้าวต่ำ 4. การให้เข้าพื้นที่ทำการเกษตรแก่บุคคลภายนอก	1. สนับสนุนการแปรรูปผลผลิต 2. Food bank 3. การเพิ่มผลผลิตข้าว/พื้นที่ 4. การใช้ปัจจัยการผลิตจากทรัพยากรในท้องถิ่น
สิ่งแวดล้อม	1. เป็นแหล่งป่าสนธรรมชาติ 2. มีระบบการอนุรักษ์ดินและน้ำ	1. ขาดกระบวนการจัดการขยะในชุมชนที่ดี 2. มีการเลี้ยงสัตว์แบบปล่อย 3. ยังไม่มีการแบ่งเขตการใช้ที่ดินอย่างชัดเจน 4. ป่าต้นน้ำเสื่อมโทรม 5. ขาดระบบการบริหารจัดการน้ำทางการเกษตรที่เหมาะสม	1. พัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ-เกษตร-วัฒนธรรม 2. การกำหนดขอบเขตการใช้ที่ดินให้มีความชัดเจน 3. Zero waste 4. การฟื้นฟูป่าต้นน้ำ 5. กฎระเบียบ/มาตรการการใช้น้ำของชุมชน

4. กรอบแนวคิดงานวิจัย

การดำเนินการโครงการวิจัยเชิงปฏิบัติการพัฒนาชุมชนต้นแบบโครงการหลวงเพื่อให้คนอยู่อาศัยร่วมกับป่าไม้และสิ่งแวดล้อมได้อย่างยั่งยืนในครั้งนี้อาศัยหลักการดำเนินงานโดยยึดแนวทางการดำเนินงานของโครงการหลวง แนวทางปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง แนวทางพระราชดำรินาถนอมอาหารชุมชน (food bank) และแนวทางการวิจัยเชิงปฏิบัติการโดยเน้นการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วน (participatory action research; PAR) สามารถนำเสนอกรอบแนวคิดการวิจัยของโครงการเชิงปฏิบัติการพัฒนาชุมชนต้นแบบโครงการหลวงเพื่อให้คนอยู่อาศัยร่วมกับป่าไม้และสิ่งแวดล้อมได้อย่างยั่งยืน ดังแสดงในภาพที่ 9

ภาพที่ 9 กรอบแนวคิดของโครงการวิจัยเชิงปฏิบัติการพัฒนาชุมชนต้นแบบโครงการหลวงเพื่อให้คนอยู่อาศัยร่วมกับป่าไม้และสิ่งแวดล้อมได้อย่างยั่งยืน